

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE
VON BOSNIEN-HERZEGOWINA

GODIŠNJAK JAHRBUCH

Centar za balkanološka ispitivanja
Zentrum für Balkanforschungen

KNJIGA / BAND 48

Urednici / Herausgeber

Dževad Juzbašić, Igor Manzura, Melisa Forić Plasto

Redakcija / Redaktion

Radoslav Katičić, Lejla Nakaš,
Aiša Softić, Aladin Husić

SARAJEVO 2019

Sadržaj / Inhaltsverzeichnis

Predgovor jubilarnom izdanju Godišnjaka/Jahrbucha <i>In Honorem Blagoje Govedarica</i>	7
Vorwort für Jubiläumsausgabe/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	8
A preface of jubilee edition of Godišnjak/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	9
Biografija Blagoja Govedarice.....	11
Bibliografija Blagoja Govedarice	17

Članci / Aufsätze

Igor Manzura

Tokens of time: on anthropological periodization of the Cucuteni-Tripolye culture Znakovi vremena: o antropološkoj periodizaciji kulture Cucuteni-Tripolje	23
---	----

Stanislav Țerna, Knut Rassmann, Andreea Vornicu-Țerna, Johannes Müller

The evolution of dual-chambered updraught kilns on the Cucuteni-Tripolye mega-sites in the 4 th millennium BC: a view from Stolniceni Evolucija dvokomornih proizvodnih keramičkih peći na Cucuteni-Tripolje mega-lokalitetima iz 4. milenija pr. n. e.: pogled iz lokaliteta Stolniceni.....	41
---	----

Biba Teržan

Metallurgical activity in the Early Bronze Age period on the hilltop settlement of Pod near Bugojno Metalurška dejavnost v zgodnji bronasti dobi na gradini Pod pri Bugojnu.....	59
--	----

Aleksandar Kapuran

Nova saznanja o metalurgiji bakra tokom bronzanog doba u Timočkoj regiji (severoistočna Srbija) New finds of copper metallurgy during the bronze age in the Timok region (north-east Serbia)	73
---	----

Joni Apakidze

Ein spätbronzezeitlicher Bronzehort der Kolchis-Kultur aus Kalvata in Westgeorgien Ostava Kolhidske kulture kasnog bronzanog doba iz Kalvate u zapadnoj Gruziji.....	83
---	----

Martina Blečić Kavur, Wayne Powell, Aleksandar Jašarević

Ostava iz Cvrtkovaca u kontekstu potencijala kasnobrončanodobnih ostava Bosne The Cvrtkovci hoard in the context of the potential of the Late Bronze Age hoards from Bosnia.....	103
--	-----

Eugen Sava, Elke Kaiser, Mariana Sîrbu

Zepteräxte der Bronzezeit in Osteuropa Bronzanodobne polirane sjekire u istočnoj Evropi	125
--	-----

<i>Mario Gavranović, Daria Ložnjak Dizdar</i>	
The Sava Valley (Posavina) – a heritage of communication Some examples from the Late Bronze Age Dolina Save (Posavina) – baština komunikacija. Neki primjeri iz kasnog brončanog doba ..	137
<i>Staša Babić, Zorica Kuzmanović</i>	
Glasinac – Notes on Archaeological Terminology Glasinac – beleška o arheološkoj terminologiji.....	157
<i>Aleksandar Palavestra</i>	
Učenje da se vidi glasinački ćilibar Learning to See the Amber from Glasinac	167
<i>Adnan Kaljanac, Elma Hantalašević</i>	
Glasinačka istraživanja Blagoja Govedarice i pokušaj metodološkog razvoja bosanskohercegovačke arheologije: <i>Iskorak u budućnost do koje još nismo stigli</i> Blagoje Govedarica's researches of the Glasinac and an attempt at the methodological development of Bosnian archaeology: <i>A step into the future we have not yet reached</i>	181
<i>Denis Topal</i>	
Single-edged akinakai of Transylvania and Great Hungarian Plain. Reflection of a Balkan tradition Jednosjekli akinaki iz Transilvanije i Velike Mađarske ravnice. Odras balkanske tradicije....	199
<i>Branko Kirigin, Vedran Barbarić</i>	
The beginning of Pharos – the present archaeological evidence Početak Farosa – sadašnji arheološki dokazi.....	219
<i>Petar Popović, Aca Đorđević</i>	
“Macedonian Amphoras” at Kale, Krševica Site – Another Evidence about Chronology of the Iron Age Settlement and Connections with the Hellenistic World Nalazi “makedonskih amfora” na lokalitetu Kale – Krševica: još jedno svedočanstvo o hronološkom rasponu naselja i vezama s Makedonijom.....	231
<i>Amra Šaćić Beća</i>	
Odrasi i posljedice Tiberijevog Panonskog rata na bosansku Posavinu Reflections and consequences of Tiberius's Pannonian war on Bosnian Posavina	237
<i>Ante Milošević</i>	
Ostatci naših pretkršćanskih vjerovanja u okolini Ljubuškog u Hercegovini The remnants of our pre-Christian beliefs around Ljubuški in Herzegovina	249
<i>Lejla Nakaš</i>	
Evandjelje Beogradske biblioteke br. 54 Gospel of the Belgrade Library No. 54	267
<i>Aiša Softić</i>	
Prve arheologinje u Bosni i Hercegovini First women archeologists in Bosnia-Herzegovina	275
Hronika / Chronik.....	285
Adrese autora / Autorenadressen.....	287
Uputstva / Richtlinien / Guidelines	
Uputstva za pripremu materijala za Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH.....	289
Richtlinien zur Veröffentlichung im Jahrbuch des Zentrum für Balkanforschungen der AWBH....	291
Guidelines for the article preparation for Godišnjak CBI ANUBiH.....	293

Glasinačka istraživanja Blagoja Govedarice i pokušaj metodološkog razvoja bosanskohercegovačke arheologije: *Iskorak u budućnost do koje još nismo stigli*

Adnan Kaljanac
Sarajevo

Elma Hantalašević
Sarajevo

Abstract: The aim of this paper is to present the development of archaeological idea of methodology in Bosnia and Herzegovina on the example of archaeological research throughout Glasinac area during 1980s, concretely on site Klisura at the Kadića brdo, site where Blagoje Govedarica was the head of archaeological research. By comparing the idea and methodological principals that were prevalent during previously mentioned research with first post-war archaeological publications in two major journals, as well as the same ones published 10 years later, current state of archaeology in Bosnia and Herzegovina was analyzed through special review on work and contributions of Blagoje Govedarica to development of Bosnian and Herzegovinian science.

Key words: archaeological methodology, reconnaissance, prospecting, systematic research, Blagoje Govedarica, Glasinac, development

*Ja nisam ovdje da bih govorio istinu.
Ovdje sam samo da bih vam pružio
metodu kako da je spoznate.*

Jaggi Vasudev, Of Mystics & Mistakes

Uvodna razmatranja

Polazeći od fundamentalne premise klasičnog promatranja vremena kao linearnog kretanja koje svoji protokom dovodi do novih i progresivnih spoznaja, moguće je teoretizirati o sličnom razvoju znanosti koje su dosezale nove nivoe progressa formiranjem sve kompleksnijih metodoloških pristupa pri znanstvenim istraživanjima, kako arheologije, historije i sličnih, tako i preostalih. U tom smislu je moguće argumentirati da je pitanje metodološkog razvoja znanstvene misli reprezentiralo sveprisutni problem od samih začetaka znanosti logički egzistirajući u simbiozi sa predmetom znanstvene potrage gdje jedno nije moglo preživjeti niti postojati bez drugog. Na-

stanak i razvoj znanosti je time direktno povezan sa potragom za odgovorom na pitanje *kako riješiti pojedine probleme?*, konkretno rečeno, pitanje, potraga i dosezanje odgovora predstavljaju cjeloviti organizam metodološkog procesa. Međutim, potraga za boljim metodološkim pristupom i adekvatnijim odgovorom neodvojiva je od činjenice da je *pitanje* kao predmet potrage, dakle i znanost sama, već postojalo s obzirom na to da bez pitanja, kao začetka procesa, metoda postizanja odgovora ne bi posjedovala svrhu. Ipak, spoznaju ove činjenice bi bilo teško argumentirati, prvenstveno uslijed nedostatka podataka dostupnih modernom čovjeku, u kontekstu problematike kada istinski nastaje prva misao o

metodologiji metodologije. U ovom kontekstu je kao najstarije poznate primjere metodološke misli moguće izdvojiti filozofe Platonove Akademije, među kojima se nalazio i Philo iz Larise (159/8–84/3. pr. n. e.) koji je kritizirao akademski skepticizam. Njegova filozofija je neosporno inspirirala i slavnog Cicerona (106–43. pr. n. e.) koji je u svojim ranim dvadesetim godinama napisao dva toma znamenitog “Inventina”, djela posvećenog tehnici pronalaska ideja i argumenata. Upravo ovdje je rođena i misao vodilja svih kasnijih Ciceronovih djela, tačnije rečeno, ideja da nikada ne treba neoprezno i drsko pretpostavljati da je bilo šta tačno. Ljudska misao tog vremena, pa i samog Cicerona, bila je zaokupljena prikupljanjem podatka, njihovim organiziranjem i konačnim donošenjem suda. Taj koncept nikada nije napušten, što navodi na pretpostavku da je upravo to princip funkcioniranja ljudske misli koji je u konačnici rezultirao razvojem čovječanstva i znanosti. Prvenstveno, sam progres nije uzrokovan, kako bi se nekome moglo činiti, prikupljenim podacima i njihovim organiziranjem, već upravo suprotno, bezbrojnim poboljšanjima metode prikupljanja, organiziranja i, u konačnici, metode donošenja samog suda.

Govoreći o metodološkom razvoju prikupljanja i organiziranja podataka neophodno je naglasiti činjenicu da je arheološka znanost već duži vremenski period svjesna ove problematike te ona u tom smislu reprezentira mjesto nastanka brojnih pravaca istraživanja i interpretiranja prošlosti. Postepeno razvijana različitost poimanja samog pojma arheologije i njenih ciljeva je već u periodu djelovanja klasičnih antikvara začela modernu dihotomiju arheologije kao terenskog i prikupljačkog rada i, kako je Lucas naziva, akademske znanosti.¹ Na ovaj način je samo arheološko djelovanje na terenu u okvirima moderne znanosti moguće promatrati kao *učenje promatranja*,² dok sami artefakti već odavno predstavljaju *nijeme*³ svjedoke prošlosti.

Istovremeno, promatrano iz perspektive historije znanosti, u odnosu spram suda o generalnom začetku znanosti, bosanskohercegovačka arheologija je, bar nominalno, svoj znanstveni razvoj započela osnivanjem Zemaljskog muzeja u

Sarajevu 1888. godine, te se sva istraživanja koja su uslijedila tradicionalno tretiraju kao znanstvena u modernom značenju tog pojma. Otkriće znamenitih “glasinačkih kolica”, Butmira i drugih lokaliteta te artefakata neprocjenjive vrijednosti kroz djelovanje prvih bosanskohercegovačkih arheologa, poput Ćire Truhelke (1865–1942) i Franje Fiale (1861–1898), otvorilo je vrata snažnoj ekspanziji kako terenskih iskopavanja za koja se sa sigurnošću može tvrditi da u takvom obimu nikada više nisu ponovljena, tako i publiciranja brojnih rezultata ostvarenih terenskim radovima. Zahvaljujući ovim publikacijama moguće je s moderne tačke gledišta promatrati ulogu pojedinačnih, kao i kolektivnih, smjerova djelovanja prvih arheologa Bosne i Hercegovine i njihovih nasljednika te na taj način i definirati u širem cjelokupan, a u užem kontekstu pojedinačne tačke progressa arheološke misli i metodologije. S obzirom na to da je prostor Glasinca u razvoju lokalne arheologije igrao krucijalnu ulogu mjesta gdje je ova znanost “otkrivena”, kao i mjesta koje reprezentira neka od najznačajnijih nalazišta Bosne i Hercegovine, dok istovremeno oslikava cjelokupnu historiju bosanskohercegovačke arheologije, on predstavlja i reprezentativan uzorak za metodološko kompariranje te je stoga na ovom mjestu izabran iz dva razloga: prvi je činjenica da glasinački prostor predstavlja mjesto stoljetnog djelovanja bosanskohercegovačke arheologije, a drugi to što je na ovom prostoru dugi niz godina djelovao Blagoje Govedarica kojem je ovo izdanje i posvećeno.

Osvrt na interes za razvoj metodoloških principa u periodu od kraja 19. stoljeća do 70-ih godina 20. stoljeća ili *Tradicionalna “najmodernija” arheologija*

U duhu prethodno istaknutog moguće je konkretizirati prvu pojavu moderne arheologije na bosanskohercegovačkom prostoru u period kada ju je, kao što je prethodno istaknuto, “slučajno otkrio” nerijetko spominjani poručnik Johann Lexae (1854–1903), koji je svoje mjesto u bosanskohercegovačkoj historiji osigurao, zasigurno se može konstatirati, više pronalaskom kulturnih “glasinačkih kolica” nego svojom vojnom karije-

¹ Lucas 2001, 4.

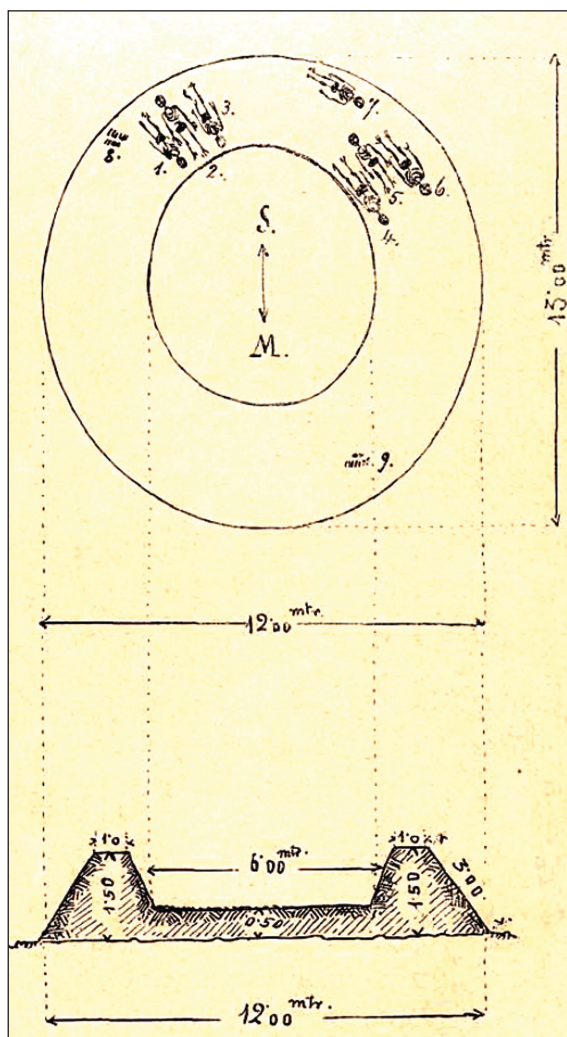
² Chapman / Wylie 2016, 55.

³ Trigger 1989, 70; Babić 2018, 81.

rom na ovom prostoru. Tom prilikom su iskopani grobovi čiji su spektakularni sadržaji potakli publikaciju koja se ubrzo pojavila od autora Ferdinanda Hochstättera (1829–1884) u *Glasniku Bečkog antropološkog društva*.⁴ Tokom tadašnjih radova su iskopana prva četiri tumula,⁵ ali o načinu iskopavanja ne postoje adekvatni podaci pa je moguće isključivo kompariranjem sa kasnijim istraživanjima konstatirati činjenicu da je centralni dio terenskog fokusa, kao i na brojnim terenskim radovima koji su slijedili, bio usmjeren na prikupljanje artefakata i evidentiranje grube pozicije nalaza što je, s obzirom na to da su u pitanju bili vojni radovi, bilo iznad svakog očekivanja. Kao posljedica ovog otkrića uslijedila su i prva sistematska istraživanja glasinackog područja, koja su započela po osnivanju Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a kojima je rukovodio Ćiro Truhelka u periodu od 1888. do 1890. godine.

Tokom tih istraživanja, Truhelka je kao osnovnu metodologiju slijedio isključivo prikupljanje grobnog materijala bez rada na preciznom dokumentiranju. Sudeći prema njegovim publikacijama, cjelokupna metodologija se bazirala na geografskom pozicioniranju lokaliteta sa mapama i detaljnim popisima i opisima pronađenog materijala.⁶

Nakon Truhelke, tradiciju pisanja, ali i istraživanja glasinackog područja nastavio je Franjo Fiala koji je rukovodio sistematskim iskopavanjem lokaliteta glasinackog područja od 1892. do 1897. godine.⁷ Iako se ne primjećuju različiti metodološki pristupi arheološkog iskopavanja od prve godine istraživanja Glasinca do posljednje godine istraživanja Franje Fiale, primjetne su manje razlike u detaljima predstavljenim javnosti, poput opširnijih opisa samih iskopavanja i statistike materijala u Fialinim radovima.⁸ Međutim, rad Fiale je za razliku od Truhelke reprezentirao značajan pomak u kvantitetu istraženih tumula, što se neizbježno odrazilo i na primjenjivane metodološke principe, kao i na posvećivanje pažnje detaljima. Tako je Fiala već 1892. godine publicirao neke od istraženih tumula,

Slika 1. Istraživanje glasinackih tumula pod rukovodstvom Franje Fiale 1892. godine (prema: Fiala 1892, 421, sl. 45)

pri čemu je definirao karakterističan tip *tumula u obliku graca*.⁹ Iako Fiala daje relativno skroman opis situacije na lokalitetu, moguće je zapaziti da se radi o tumulu koji je u centralnom dijelu bio u potpunosti prazan, kao i prema crtežu presjeka (Slika 1) da je centralni dio tumula najvjerojatnije iskopan prije dolaska Fiale. Na kraju, prema njegovom opisu, cjelokupan prostor bio je pokriven *mladom šumicom*,¹⁰ što je krajnje neobična pojava u slučajevima kada se radi o netaknutom prostoru glasinackih tumula. U tom smislu je, prema Fialinom opisu, ovaj tumul moguće interpretirati kao prostor koji je bio zahvaćen iskopavanjima izvođenim od strane austrougarskih ofi-

⁴ Hochstätter 1881, 289-298.

⁵ Ibid., 291.

⁶ Truhelka 1889a, 32-33; 1889b, 26-44; 1890a, 68-95; 1890b, 386-319; 1891, 306-316.

⁷ Fiala 1892, 389-440; 1893, 717-763; 1894, 721-760; 1895, 533-565; 1896a, 343-355; 1896b, 429-461; 1897, 585-620.

⁸ Fiala 1895, 564.

⁹ Fiala 1892, 421.

¹⁰ Ibid.

cira i vojnika poput Lexaea i koji je u periodu od oko deset godina nakon iskopavanja prekriven mladim rastinjem, dok je Fiala u potpunosti izostavio ikakva promatranja situacijske prirode fokusirajući se na brzinu radova i isključivo grobne nalaze. Na ovaj način je u krajnjoj instanci definirana neobična struktura tumula kao poseban tip, dok ona nikada nije zabilježena kao realna arheološka pojava. Truhelkin i Fialin, kao i drugih arheologa tog vremena, deskriptivni pristup grobnim konstrukcijama i gradinama pronađenim na glasi-načkom području, kao i tipološki pristup arheološkom materijalu, pružili su značajne detalje o pronalascima, ali kako Čović (1927–1995) kasnije primjećuje, imali su i mnogo nedostataka.¹¹ Govoreći o cjelokupnom vremenskom rasponu iskopavanja na glasi-načkom području krajem 19. stoljeća i pitanjima primijenjene metodologije, čini se da je jedina ličnost zainteresirana za definiranje arheološkog metoda i time za uspostavljanje odgovarajućeg sistema pomoću kojeg bi se postigli i evidentirali kvalitetniji rezultati bio Đorđe Stratimirović.¹² U svom radu objavljenom 1891. godine u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, Stratimirović je naveo ili, preciznije rečeno, definirao dvije metode iskopavanja tumula – *progresivno otkopavanje* koje podrazumijeva iskopavanje tumula od jedne ivice do druge, paralelno, i *periferijsko-koncentrični* postupak koji podrazumijeva istovremeno iskopavanje na različitim perifernim dijelovima jednog tumula krećući se prema središnjem dijelu.¹³ Dodatno, na istom mjestu se navode i podaci o potrebnim brojevima radnika, alata pa čak i njihova brojnost po efikasnosti: 7 radnika s “krampama”, a 3 s lopatama.¹⁴ Stratimirović je predstavio i metodologiju istraživanja gradina kada navodi da bi se gradine trebale istraživati sa perifernog dijela prema unutrašnjem.¹⁵ Naposljetku zaključuje da *periferijsko-koncentrični* postupak iskopavanja tumula donosi više informacija o samom tumulu, a za istraživanje gradina preporučuje rad sa dvije grupe ljudi koje vrše istovremeno iskopavanje na dva područja same gradine.¹⁶ Uzimajući u obzir intrigantna razmišljanja o efektivnosti ra-

¹¹ Čović 1959, 53.

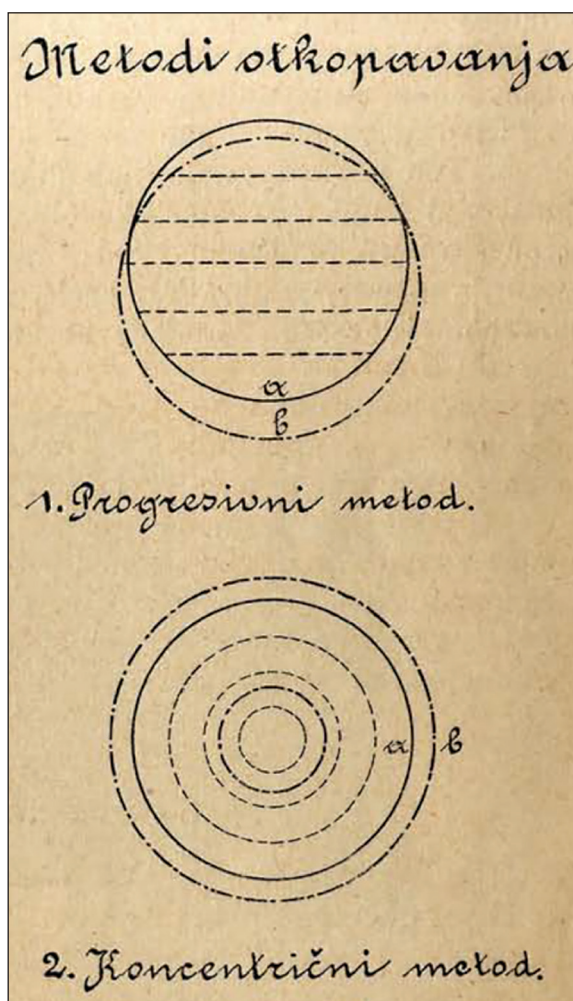
¹² Stratimirović 1891, 338–350.

¹³ Ibid., 348.

¹⁴ Ibid., 349.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

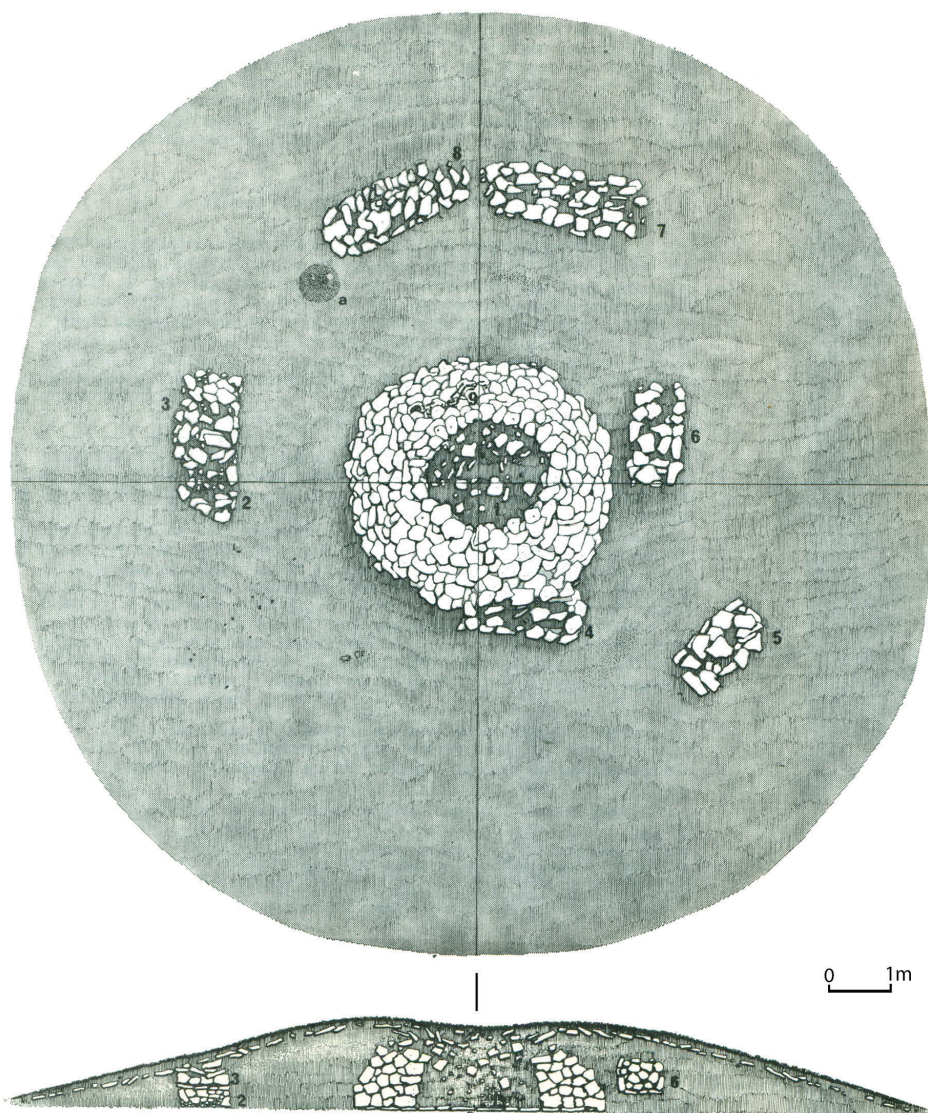

Slika 2. Metodologija iskopavanja prema Stratimiroviću (prema: Stratimirović 1891, 349, sl. 5)

zličitih pristupa koje je istakao Stratimirović, evidentno je da se u njegovoj ideji krije neka druga, tačnije rečeno profesija arhitekta, što je on sam i bio po struci, dok su arheolozi tog vremena, a znatnim dijelom još uvijek, bili definirani pukim kolekcionarstvom bez uzimanja u obzir činjenice da bilo koje iskopavanje, pa i samo arheološko djelovanje na lokalitetu, utječe na njegovo transformiranje te samim tim i na konačni rezultat, odnosno interpretaciju lokaliteta.

Po završetku sistematskih iskopavanja glasi-načkih tumula u periodu austrougarske uprave te značajnog smanjenja intenziteta istraživanja tokom prve polovine 20. stoljeća, a na osnovu mnoštva pronađenog arheološkog materijala, Alojz Benac (1914–1992) i Borivoj Čović¹⁷ objavili su prve periodizacije glasi-načke kulture u

¹⁷ Benac / Čović 1956; 1957.

Slika 3. Tumul sa lokaliteta Podilijak, Sjeversko, Tumul C istraživan od strane B. Govedarice (ustupljeno od B. Govedarice)

kataloškom pregledu izabranih grobnih cjelina, pod nazivom *Glasinac 1 i 2*. Šest decenija nakon posljednjeg istraživanja ovog područja obavljeno je prvo reviziono istraživanje pod rukovodstvom Borivoja Čovića,¹⁸ odlučnog da u tom trenutku prikaže detaljnije podatke o nekropolama glasi-načkog područja. S obzirom na isticanje nedostataka prijašnjih istraživanja, Čović je uložio značajne napore sa ciljem prikazivanja prethodno zanemarenih detalja poput keramičkog materijala, podataka o međusobnom odnosu grobnih priloga, detalja o grobnim konstrukcijama i planova istraživanih nekropola.¹⁹ Nažalost,

usprkos činjenici da je evidentno pretendirao na uspostavljanje preciznijeg sistema definiranja prikupljenih podataka, bilo stratigrafskih ili tipoloških, te da je iz polovičnog konteksta svojih prethodnika uspio predočiti značajne odgovore na mnoga prethodno neodgovorena ili zanemarena pitanja, ni on sam nije pružio adekvatne podatke metodološkog pristupa lokalitetu. Predmet njegovog interesiranja je, što je u tom trenutku očito postalo ustaljena praksa, bio usmjeren na konkretan arheološki materijal i definiranje pogrebnih običaja glasi-načkog područja.²⁰ Dakako, spomenuta fokusiranost tadašnjih arheologa, kao

¹⁸ Čović 1959, 53-85.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Čović 1963, 41-62.

i dobiveni rezultati revizionih iskopavanja, donijela je novi arheološki materijal na osnovu kojeg je, uz pregled materijala pronađenog tokom ranijih iskopavanja iz 19. stoljeća, došlo do daljeg proširivanja periodizacije brončanog doba glasi-
načkog područja.²¹ Drugo reviziono iskopavanje obavili su u periodu od 1974. do 1975. godine saradnici Centra za balkanološka ispitivanja.²² Nakon istraživanja glasi-
načkog područja sedamdesetih godina, mnoštvo arheološkog materijala pronađenog na ovom području objavljeno je u *Praistoriji jugoslovenskih zemalja IV* u poglavljima *Glasinačko područje*²³ i *Glasinačka kulturna grupa*,²⁴ gdje Čović govori o ranobrončanodobnom i kasnobrončanodobnom arheološkom materijalu te pogrebnim običajima prahistorijskih stanovnika glasi-
načkih lokaliteta, i *Praistoriji jugoslovenskih zemalja V*, gdje se govori o željeznodobnoj glasi-
načkoj kulturi.²⁵ Dodatne informacije o elementima glasi-
načke kulture prezentirao je Blagoje Govedarica (1949–), naročito one o pogrebnim ritualima prahistorijskog stanovništva ovog područja²⁶ i glasi-
načkim gradinama.²⁷

Glasinačka istraživanja Blagoja Govedarice i pokušaj promjene arheološkog diskursa ka metodološkoj problematici ili “*Budući*” razvoj moderne arheološke metodologije osamdesetih godina 20. stoljeća

Počevši od 70-ih godina, tačnije rečeno od 1975. godine i početnih istraživanja glasi-
načkog područja pod rukovodstvom Govedarice, za razliku od cjelokupnog prethodnog perioda istraživanja ovog prostora, pitanje arheološke metodologije, time i percepcije njene epistemologije, unutar znanosti je dobilo potpuno novo obličje. U tom smislu je moguće zapaziti činjenicu da je prilikom iskopavanja vršenih u tom periodu postojao jasno definiran metodološki sistem, očigledno modificiran iz osnovne forme prema individu-

alnim terenskim situacijama. Tako je, primjera radi, uz navođenje podataka o glasi-
načkim tumulima naglašen i metodološki pristup iskopavanja te se navodi da su *veći tumuli iskopavani sistemom suprotnih segmenata sa osama u pravcu strana svijeta*,²⁸ a kod manjih tumula je po osi sjever – jug iskopavana prvo jedna pa druga strana tumula, čime bi se dobio istočni ili zapadni profil.²⁹ Na sličan način Govedarica ukazuje na primijenjenu metodologiju istraživanja već sredinom sedamdesetih godina govoreći o istraživanju gradinskih naselja,³⁰ koju je dodatno usavršavao i definirao u svojim kasnijim radovima.³¹ Promatrano iz perspektive moderne arheologije i sa određene vremenske distance moglo bi se zaključiti da je do kulminacije metodološkog razvoja u okvirima bosanskohercegovačke arheologije, kakav nije zabilježen ni u prethodnom, a znatnim dijelom ni u kasnijem periodu, došlo upravo prilikom istraživanja provedenih na Glasincu, mjestu simboličnog rođenja bosanskohercegovačke arheologije. Kao dominantan primjer se u tom pitanju izdvaja istraživanje na lokaciji Klisure, Kadića brdo, najznačajnije gradinsko naselje glasi-
načkog područja, koje je 1980. godine otkrio upravo Blagoje Govedarica.³² Ova istraživanja i postignuti rezultati su nepobitno potvrdili značaj razvoja i rada na metodološkim principima bez kojih su brojne ranije interpretacije prošlosti neupitno bile, i bez čijeg razvoja će biti i u budućnosti, isključivo parcijalne. Na prvom mjestu, svedeno na prostu formulaciju, metodologija istraživanja gradinskih naselja koju su već sedamdesetih godina ustanovili Benac i Govedarica, kao i njegovi tadašnji saradnici, podrazumijevala je višefazno istraživanje, i to na prvom mjestu detaljno rekognosciranje i prospekcijsko istraživanje terena, a zatim i izvođenje sistematskih istraživanja.³³

Uzevši u obzir zadovoljavajuće rezultate primijenjene metodologije, ista je zadržana prilikom daljih istraživanja gradinskih naselja pod rukovodstvom Govedarice.³⁴ U odnosu prema prethodnicima i ranijim istraživanjima, kao

²¹ Čović 1981, 99-140.

²² Govedarica 1978, 15ff.; Čović 1983b, 414.

²³ Čović 1983a, 183-190.

²⁴ Čović 1983b, 413-433.

²⁵ Čović 1987, 575-644.

²⁶ Govedarica 1978, 15-37.

²⁷ Govedarica 1976, 117-133; 1985, 15-27; 1989, 167-179.

²⁸ Govedarica 1978, 16.

²⁹ Ibid.

³⁰ Govedarica 1976, 123.

³¹ Govedarica 2019, 259-279.

³² Govedarica 1990, 92-95.

³³ Govedarica 1982, 117.

³⁴ Govedarica 1985, 17.

K K B - LISTA NALAZA I LOKUSA		1. Broj N: / L: 10044	
2. Naziv/funkcija <i>Grupa kovanica</i>		5. Koordinate	
3. O p i s <i>Grupa kovanica u sivoj crnoj sloji sa frekventivna keramika i kosti</i>		a) Sektor <i>I</i>	b) Kvadrat <i>7, 24</i>
		c) Blok A B C D	
		d) Kvadrant <i>12</i>	
		6. Kote	
		a) najviša/površina/	
		b) najniža/dno/	
		c) srednja	
4. Odnos sa drugim nalazima i lokusima <i>nalazi se u lokusu 10032</i>		7. Skica br.: <i>6</i> / datum:	
		8. Foto c/b / datum:	
		9. Foto kolor / datum:	
		10. Video / datum:	
		11. Deponovanje	
		☒ keramika	kesa br.: / I.B.:
		☐ metal 1 2 3 4	I.B.:
		☒ kost	kesa br.: / I.B.:
		☐ paleobotan. mat.	kesa br.:
☐ flotacija ☐ sito ☒ manuelno ☐ slučajno ☐ C-14 ☐ paleobotan. ☐ polen ☐ ostale analize		potpis/i obradivača <i>B. Govedarica</i>	
Datum/i obrade <i>28. 2. 1990</i>			

Slika 4. Formular za listu nalaza i lokusa korišten tokom glasiuačkih istraživanja 1990. godine (ustupljeno od B. Govedarice)

što ističu Babić (1962–) i Govedarica,³⁵ ovakav pristup je bio nepoznat ili izrazito rijedak te je prostor zapadnog Balkana bio limitiran u iskustvu primjene i kombiniranja korištenih metoda. Prema metodologiji koju su razradili Govedarica i njegovi tadašnji saradnici,³⁶ primijenjenoj na gradini Klisura kod Kadića brda, zapaža se da prvu fazu arheološkog istraživanja nakon detekcije lokaliteta predstavlja “probno iskopavanje” kao sredstvo determiniranja stratigrafskih, kako klasičnih vertikalnih tako i distribucijskih horizontalnih slojeva.³⁷

Otvaranjem arbitražnih horizontalnih kopova su tom prilikom definirana dva stratigrafsko-distribucijska obrasca:

1. Prvi, stratigrafski slojevi u vertikalnom smislu, prema kojima je utvrđeno da se na prostoru istraživanja sterilni sloj u jednoj zoni

³⁵ Govedarica / Babić 1992, 54.

³⁶ Među članovima ekipe je neophodno spomenuti učesce arheologa poput: Staše Babić, Petra Popovića, Vladimira Lekovića, Vladimira Stančića i Haskela Greenfielda.

³⁷ Govedarica / Babić 1992, 54.

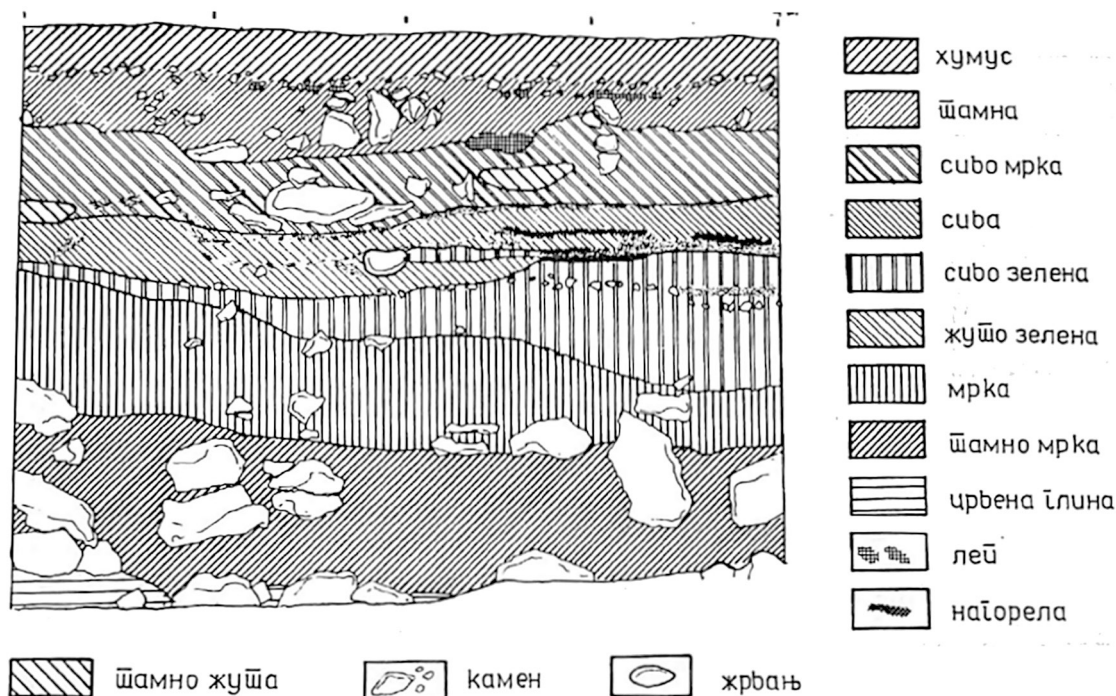
javlja na dubini od 2,40 m i da se u skladu sa konfiguracijom terena i nekadašnjeg naselja ta dubina povećava do 2,90 m.³⁸

2. Drugi definirani obrazac se odnosi na pitanje prostorne i hronološke distribucije arheoloških nalaza putem kojeg je utvrđena cjelokupna zona naseljenosti, kao i hronološka pripadnost periodima od eneolita do željeznog doba.³⁹

Promatrano iz metodološke perspektive, ideja prostorno-hronološkog definiranja kulturnih slojeva i arheološkog potencijala predstavlja adekvatno formiranje slike i stanja lokaliteta prije pokretanja sljedeće, sistematske faze istraživanja, u značajnoj mjeri otvarajući mogućnosti kvalitetnog planiranja radova, distribucije kopova, raspodjele ljudskih i mašinskih pa naposljetku i finansijskih resursa. Sa druge strane, sistematska istraživanja provedena na ovom lokalitetu od 1987. godine su u značajnoj mjeri potvrdila višestruki značaj prethodnih prospekcijskih faza,

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

Slika 5. Stratigrafski profil sa istraživanja gradine Klisura (prema: Govedarica / Babić 1992, 55, sl. 2)

istovremeno slijedeći definirane postulate, moglo bi se reći “strukturnalne podjele” arheoloških radova.⁴⁰ Prema ovome su već od samog početka istraživanja gradine Klisura lokalitet i metodologija rada podijeljeni po principu geografskih cjelina, tačnije rečeno prema “kvadratnoj mreži”⁴¹ i prema “lokusima”⁴² koje bi bilo moguće u odnosu prema kvadratnoj mreži definirati kao “kulturološku mrežu” *logičkih jedinica*⁴³ unutar stalno fiksirane cjeline⁴⁴ unutar blokova⁴⁵ unutar kvadratne mreže.⁴⁶ Formirajući navedenu strukturu prema jedinicama i podjedinicama djelovanja pri arheološkim iskopavanjima, tačnije rečeno definirajući nivoe iskopa u veličinama od 1, 2 i 4 m², omogućeno je znatno povećanje produktivnosti recipročno povećanju kvaliteta dokumentiranosti, dok je cjelokupna brojnost angažiranog osoblja reducirana te je zadovoljavajući broj osoba po bloku ukupno *jedan student i jedan pomoćni radnik*.⁴⁷ Sa druge strane, uspo-

redo sa značajem metodološkog iskoraka, bitnu poziciju je zauzimala i ideja “nearbitražnog”⁴⁸ pristupa koji bi osigurao maksimalnu objektivnost i spriječio stvaranje preudiciranih zaključaka, posebice u slučajevima tadašnje arheologije koja je posjedovala snažno izražene tendencije etničkih interpretacija.

Pored navedenih ideja o metodološkom pristupu i postizanju veće objektivnosti istraživača, Govedarica je tokom ovih istraživanja ukazao i na značaj vođenja detaljne dokumentacije terenskih radova, koja se sastoji od nekoliko elemenata: dokumentacijskih formulara (lokus lista) te fotografskih i videozabilješki i na kraju od crteža i skica.⁴⁹ Osvrćući se na specifične aktivnosti poput prikupljanja materijala na lokalitetu, tokom ovih istraživanja je u okviru bosanskohercegovačke, pa dijelom i šire arheološke koncepte shvaćanja i interpretiranja lokaliteta i prostora unutar kojeg je egzistirao, uveden i koncept “statističke cjeline”.⁵⁰ Primijenjeni sistem kvadrata i lokusa je omogućio uvođenje ovog metoda i njegovu upotrebu po specifičnim jedinicama, na osnovu čega je unutar stratigrafskih jedini-

⁴⁰ Govedarica 1987, 57-70.

⁴¹ Govedarica / Babić 1992, 55-56.

⁴² Ibid., 56-58.

⁴³ Ibid., 56.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., 55.

⁴⁷ Ibid., 57.

⁴⁸ Ibid., 57-58.

⁴⁹ Ibid., 57-61.

⁵⁰ Ibid., 62.

ca utvrđen odnos materijalnih ostataka koji su pronađeni na svojim izvornim pozicijama u trenucima formiranja kulturnog sloja i onih koji su naknadno repozicionirani različitim geološkim i ljudskim djelovanjima. U tom smislu je izvršena i statistička determinacija nalaza koji su naknadnim kretanjem izgubili značaj *pouzdanje cjeline u smislu horizontalne i vertikalne stratigrafije*.⁵¹

Prekid arheološkog djelovanja 90-ih godina 20. stoljeća i nestanak “slavne generacije arheologa” sa refleksijom na trenutnu arheologiju Bosne i Hercegovine ili *Muzeografija kao arheologija*

Istraživanja na prostoru Glasinca započeta još sedamdesetih godina 20. stoljeća, kao i brojna druga širom Bosne i Hercegovine, nasilno su prekinuta prije završetka cjelokupnog projekta početkom devedesetih godina, kada su uslijed ratnih događanja lokaliteti poput Klisure, kao i brojni drugi, napušteni i uveliko zaboravljeni u modernoj arheologiji. U istom periodu se na izgled počeo gasiti cjelokupan život tada već stajljne bosanskohercegovačke arheološke znanosti dok su jedan za drugim nestajali njeni velikani i stručnjaci. Đuro Basler je preminuo 1990. godine kao i Irma Čremošnik, Alojz Benac 1992, Ivo Bojanovski 1993, a Borivoj Čović 1995. godine, dok su brojni drugi arheolozi dostizali godine umirovljenja.⁵² Nada Miletić (1925–2002) odlazi u mirovinu već 1990. godine, Veljko Paškvalin (1926–2008) 1992. godine, a Branka Raunig (1935–2008) 1998. godine. Manji broj arheologa operativne starosne dobi se sa druge strane našao u nezavidnom položaju tokom događaja vezanih za raspad SFRJ te su se u najvećem broju našli u situaciji izbjeglištva, gdje su bili prinuđeni započeti svoje živote i karijere ispočetka. U takvoj situaciji su se našli brojni arheolozi, poput Brunislava Marijanovića koji 1991. godine prelazi u Split, a 1993. godine na Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zadru, Boška Marijana koji je prešao u Županju, zatim Zadar, a na kraju, do iznenadne smrti, na Filozofski fakultet u Osije-

ku, ili Ante Škegre koji se prvobitno od 1992. do 1994. godine našao u Heidelbergu, a od tada živi i djeluje u Zagrebu. Među njima se nalazio i Blagoje Govedarica koji je sa svojom obitelji prinudno započeo iznova svoju karijeru u Heidelbergu 1992. godine, te zatim od 2007. godine u ulozi profesora na Slobodnom univerzitetu Berlina.⁵³ Cjelokupna situacija tog perioda bosanskohercegovačke historije, pa time i historije arheologije, evidentno je obilježena gotovo potpunim zastojećem terenskog i teorijskog djelovanja. Uzevši u obzir tadašnje nepovoljno stanje na ovim prostorima, arheološko djelovanje na terenu bilo je nemoguće u većinskom dijelu teritorija. Još značajnije, posljednja decenija 20. stoljeća je obilježena i gotovo cjelokupnim nestankom arheološkog kadra u Bosni i Hercegovini. Istini za volju, manji broj arheologa koji je ostao u Bosni i Hercegovini pokušavao je nastaviti djelovanje usprkos ratnim dešavanjima te su tako arheolozi Zemaljskog muzeja u Sarajevu, poput Envera Imamovića i Lidije Fekeže, ili umirovljenici poput Veljka Paškvalina i drugih, gotovo svakodnevno, kao što je bio slučaj i sa drugim institucijama poput Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, dolazili na svoja radna mjesta sa ciljem održavanja bar minimalne aktivnosti i zaštite muzejskog blaga. Taj period historije bosanskohercegovačke arheologije obilježen je obradom i analizom arheološkog materijala prethodno pronađenog na istraživanjima prije i na samom početku posljednje decenije 20. stoljeća. U nekim drugim djelovima Bosne i Hercegovine poput Livna i Gorice tokom perioda 1993–1995. godine vršena su i arheološka istraživanja u kojim je participirao i Boško Marijan.⁵⁴ Međutim, teško bi bilo argumentirati da su izdvojeni slučajevi arheoloških istraživanja ili pukog preživljavanja institucija kompenzirali generalni zastoj arheologije tokom ovog perioda i do ponovne obnove, bar u manjim okvirima, arheoloških aktivnosti je došlo tek pred kraj devedesetih godina 20. stoljeća. Za to vrijeme su nekadašnji bosanskohercegovački arheolozi u velikoj mjeri pronašli svoja nova područja djelovanja i na taj način je stvorena situacija da je do početka premošćivanja kadrovske hijatusa u realnosti došlo tek sa pojavom novih,

⁵¹ Govedarica / Babić 1992, 62.

⁵² Kaljanac 2015, 180.

⁵³ Podaci preuzeti iz Elaborata o prijedlogu Blagoja Govedarice u zvanje akademika kao dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

⁵⁴ Vrdoljak 2003, 240.

mlađih generacija arheologa. Nažalost, s obzirom na to da Bosna i Hercegovina nije posjedovala raniji studij arheologije sve do njegovog pokretanja na Sveučilištu u Mostaru 2006. godine i na Univerzitetu u Sarajevu 2008. godine,⁵⁵ proces obnove arheoloških kadrova je tekao usporeno. U tom smislu među prvim mlađim arheolozima se javljaju Mirsad Sijarić, koji svoje djelovanje započinje 1996. godine, te Mirsad Avdić 1997. godine, oba u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, dok u istu instituciju 2000. godine dolazi i Adnan Busuladžić. Period u kojem je spomenuta generacija započela svoje djelovanje, kao i tadašnja opća i unutarnja situacija reflektirana na broj starijih arheologa, dodatno i sama priroda institucija u kojim su tadašnji mladi arheolozi započinjali svoje karijere, uveliko je utjecala na njihov znanstveni diskurs i smjer djelovanja. Za razliku od Blagoja Govedarice, Staše Babić i njihovih suvremenika koji su učestvovali u istraživanjima Glasinca, novi arheolozi Zemaljskog muzeja svoj rad započinjali su bez direktnog utjecaja i iskustva komunikacije sa nekadašnjim veteranima arheološke struke poput Alojza Benca, Borivoja Čovića, Irme Čremošnik, Ive Bojanovskog i drugih, dok su u njihovoj instituciji aktivno kao zaposlenici djelovala dva arheologa koji bi preuzeli njihovo uvođenje u struku: Lidija Fekeža i Zilka Kujundžić-Vejzagić. Navedeno ukazuje na činjenicu da su, pored prethodno spomenutih, u tom trenutku aktivnih arheologa Zemaljskog muzeja, udžbenički model arheološkog istraživanja, istovremeno i metodologije iskopavanja primijenjene na terenu, mlađim generacijama predstavljali uglavnom pisani tragovi o prethodno realiziranim istraživanjima objavljeni u *Glasniku Zemaljskog muzeja* i *Godišnjaku* Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Uzimajući ovo u obzir, a u odnosu prema pristupu Govedarice prilikom istraživanja provedenih na Glasincu, kao komparaciju je moguće navesti nekoliko publikacija iz perioda nakon završetka ratnih aktivnosti devedesetih godina 20. stoljeća. Kao prvi primjer, uzet prvenstveno uslijed značaja časopisa i kao prva poslijeratna publikacija te deceniju kasnije kao statistička komparacija, može se uzeti jedan od dva najpoznatija arheološka časopisa Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. U konkretnom primjeru

⁵⁵ Kaljanac 2015, 191.

prvi primjerak publiciran nakon dugogodišnje pauze pojavio se kao Nova serija, Sveska 48/49 (1996–2000) 2001. godine.

Promatrano u cjelini, u okviru ovog izdanja je obuhvaćen hronološki raspon od paleolita do srednjeg vijeka i kao autori su zastupljeni arheolozi obje, starije i mlađe, generacije. U metodološkom smislu, pomnije promatrano, većina radova vrlo malo ili gotovo nikako ne obrađuje pitanje metodologije i gotovo u potpunosti je dominantan klasični pristup fokusiranja na artefakte, njihovu katalogizaciju i kulturološku interpretaciju. Tako je moguće zapaziti da u svom radu Kujundžić-Vejzagić navodi da su se tokom iskopavanja 1991. godine na lokalitetu Pećina pod lipom, koji je otkrio upravo Govedarica prilikom istraživanja Klisure na Kadića brdu, “primijenili osnovni i fundamentalni arheološki metod ... insistirajući na što jasnijoj determinaciji kulturnih i prirodnih sedimenata...”⁵⁶ U usporedbi sa opisom izvedenih radova spomenutim u okvirima opisa sonde iz 1988. i 1991. godine na stranama 39 do 42, kulturna razmatranja zauzimaju izrazit dio ovog rada, tačnije rečeno većinski dio na stranama od 43 do 53.⁵⁷ Na sličan način Marijanović navodi da je otvorena “samo jedna sonda veličine 4x5 m”⁵⁸ te ovaj dio predstavlja osvrt na primijenjenu metodologiju. Branka Raunig navodi da je prilikom zaštitnih istraživanja koristila sistem mreže kvadrata,⁵⁹ dok je fokus na same artefakte zastupljen u ostatku cjelokupnog teksta.⁶⁰ Ivo Bojanovski, kao i Raunig u sljedećem radu istog izdanja, te Lidija Fekeža govore o ranijim istraživanjima i slučajnim nalazima, no ni tu se ne nalazi značajan osvrt na metodološka pitanja, izuzev kod Fekeže, gdje se govori o prethodnim radovima Irme Čremošnik. U tom smislu Fekeža navodi: “I. Čremošnik se odlučila da cijeli prostor na kojem su se protezali površinski nalazi ispita geološkom bušilicom.”⁶¹ Pored ovoga intrigantna je i zabilješka Fekeže da se navodi iz izvještaja i dnevnika sa lokaliteta Čolapek ne poklapaju sa brojnim stanjem deponiranog materijala,⁶² dok istovremeno “nedostaje materijal iz objekta 27 ...

⁵⁶ Kujundžić-Vejzagić 2001, 41.

⁵⁷ Ibid., 43-53.

⁵⁸ Marijanović 2001, 91.

⁵⁹ Raunig 2001, 117.

⁶⁰ Ibid., 120-137.

⁶¹ Fekeža 2001, 231.

⁶² Ibid., 232.

autor istraživanja je svrstao pokretni arheološki materijal po objektima, u većini slučajeva, bez oznaka slojeva i dubina ... U tehničkoj dokumentaciji nisu navedene apsolutne visine ... ucrtane dubine se ne slažu sa navodima...⁶³ čime se jasno ukazuje na metodološke probleme, iako se u samoj publikaciji ne pravi značajniji osvrt na ovo pitanje. U ostatku ovog izdanja su prisutni i radovi jednog od mlađe generacije arheologa, Mirsada Sijarića, i u njima je obrađen materijal iz srednjovjekovne zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Pored analize postojećeg materijala, u njima nije napravljen osvrt, ukoliko je uopće nešto takvo bilo poznato, na porijeklo nalaza, posebice u slučajevima arheoloških iskopavanja gdje bi mogli biti prisutni podaci o metodologiji istraživanja.⁶⁴

Na sličan način je moguće napraviti osvrt i na drugi poznati bosanskohercegovački časopis, *Godišnjak* Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. U prvom poslijeratnom izdanju publiciranom za period 1992–1997. godina među arheološkim radovima ne nalazi se ništa više spomena problema metodologije, bilo na terenskim istraživanjima, bilo o pitanju njenog razvoja u teorijskom smislu. U tom kontekstu se ovo pitanje zapaža u radu Petra Oreča koji navodi: “Ovaj rad nastao je u vremenskom razdoblju od 1977. do 1991. godine, na temelju obilaženja terena i izučavanja zemljišnih knjiga...”⁶⁵. Drugi spomen metodologije istraživanja se nalazi u radu Zdravka Marića, pri čemu autor navodi: “Uz istočnu fasadu istočnog potpornog zida kopao se rov širine 1m i dužine 5m ... Tako je vanjska fasada sjevernog bedema očišćena od kamenja sve do dna, do žive stijene, u dužini od 7 metara.”⁶⁶ Navedeni primjeri iz prvog poslijeratnog *Godišnjaka* CBI ANUBiH su istovremeno i jedini osvrti na metodologiju istraživanja, kao i u slučaju Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu, deceniju nakon glasnicačkih istraživanja Govedarice.

Kada se sagleda situacija petnaest godina po završetku ratnih dešavanja na ovom području, a deset godina nakon objave poslijeratnih izdanja prethodno navedenih časopisa, na osnovu primjera *Glasnika Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* u izdanju Nova serija, Sveska 52, primje-

ćuju se manje razlike u arheološkim radovima u odnosu na starija djela gledano u kontekstu metodologije iskopavanja. Naime, posthumno su objavljena djela Branke Raunig, koja u svojim radovima, fokusiranim na predstavljanje rezultata svojih istraživanja, navodi različite metode arheološkog iskopavanja u zavisnosti od samog nalazišta. Prilikom pisanja o Crnom polju u Ljusini istraživanom krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, navodi da se u dvije kampanje, 1986. i 1987. godine, iskopavalo metodom *kvadrata*.⁶⁷ U dvije godine istraživanja spomenutog nalazišta otvoreno je ukupno četrnaest (14) kvadrata, a “istraženu površinu sačinjavaju dva niza kvadrata (svaki vel. 5 x 5 m)...”⁶⁸ Tokom ovog istraživanja može se primijetiti i otvaranje *kontrolnog kvadrata* istih dimenzija kao i prethodno navedeni, a sa ciljem utvrđivanja sjeverne granice lokaliteta, kao i *probnog rova* dimenzija 5 x 0,5 m.⁶⁹ Prije samog iskopavanja nalazišta Crkvina međe u Doljanima, Raunig spominje da je prethodno obavljeno rekognosciranje prilikom kojeg je utvrđeno postojanje tridesetak humki, te je istraživanje i izvršeno sa ciljem utvrđivanja njihovog arheološkog potencijala,⁷⁰ čime se indirektno potvrđuje princip arheološke prospekcije. Iako je tom prilikom istražena jedna humka, značajno je navođenje konkretne metodologije istraživanja, “humka je iskopavana po sistemu 4 kvadranta uz ostavljanje kontrolnih profila (*šir.* cca 0,30 m) u pravcu sjever-jug i zapad-istok”⁷¹

Metodologija istraživanja se kratko navodi i u trećem radu iste autorice pisanom o istraživanju na području Peradarske farme Šumatac,⁷² gdje su nakon rekognosciranja nalazišta obavljena istraživanja koja su “podrazumijevala otvaranje probnih sondi i bušenje metalnom bušilicom”⁷³ Ukupno je otvoreno osam sondi dimenzija 2 x 1 m, uz dvanaest bušotina čija dubina, uslijed stjenovitog terena, nije dosegala dubinu veću od 1 m.⁷⁴ Uzevši u obzir sva tri rada iste autorice, iako je obraćena pažnja na metodologiju sprovedenih istraživanja, ne može se tvrditi da je predstavljala

⁶⁷ Raunig 2010a, 14-16.

⁶⁸ Ibid., 16.

⁶⁹ Ibid., 14.

⁷⁰ Raunig 2010b, 36-37

⁷¹ Ibid., 37.

⁷² Raunig 2010c, 47-50.

⁷³ Ibid., 47.

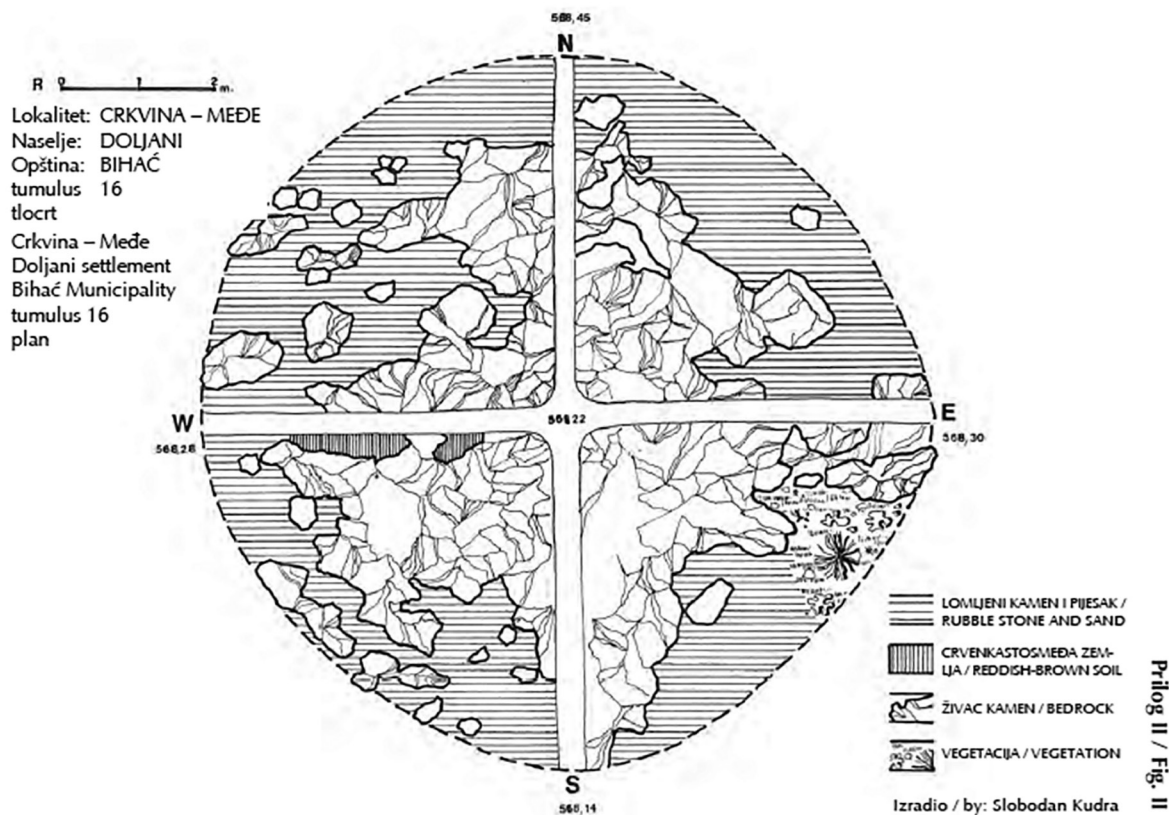
⁷⁴ Ibid., 50.

⁶³ Fekeža 2001, 232.

⁶⁴ Sijarić 2001a, 300-346; 2001b, 347-369.

⁶⁵ Oreč 1997, 43.

⁶⁶ Marić 1997, 80-81.

Slika 6. Prikaz tumula i principa iskopavanja na nalazištu Crkvina međe u Doljanima
 (prema: Raunig 2010b, 44, Prilog 2)

fokus rada koji, kao i u mnogim prethodnim, ali i istovremenim djelima, čine stratigrafski slojevi i tipologija pronađenog materijala.⁷⁵ Promatrano iz drugog ugla, s obzirom na to da se radi o posthumnim publikacijama, kao i o arheolinji prethodne generacije koja je u jednom periodu djelovala simultano sa generacijom Govedarice, na prvi pogled ostvareni progres u periodu između 2001. i 2010. godine nije moguće pripisati arheološkom razvoju nastalom zahvaljujući pojavi nove generacije arheologa i njihovom uvođenju tadašnjih svjetskih znanstvenih principa djelovanja. U okviru istog izdanja su publicirani i rezultati istraživanja na nalazištu Atmejdani u Sarajevu obavljani u suradnji Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine i Muzeja Sarajeva u četiri kampanje od 2004. do 2006. godine.⁷⁶ Pored detaljno predstavljenog historijata navedenog područja, rad je uglavnom fokusiran na materijal i građevinske ostatke pronađene istraživanjima.⁷⁷

Što se tiče samog terenskog rada, “iskopano je ukupno pet sondi kojima je obuhvaćen i prostor vanjskih dijelova ogradnih zidova kompleksa...”⁷⁸ i jedan rov dimenzija 1,50 x 7 m.⁷⁹ Također se spominje mašinsko skidanje površinskog sloja zemlje, nakon kojeg je postavljena kvadratna mreža, “ali je ubrzo situacija na terenu nalagala da se pređe na širi frontalni iskop”.⁸⁰ U radovima o helenističkom kompleksu na Gradini u Ošanićima kod Stoca pažnja je bila usmjerena na konzervatorske radove te se arheološka metodologija samo usputno spominje, odnosno navodi se obavljanje “geomagnetne prospekcije na prostoru i pozicijama koji su omogućavali izvođenje ovakve vrste radova”.⁸¹ Također se spominje metodologija istraživanja koja podrazumijeva izradu dokumentacije i “istražno sondiranje (opciono – po potrebi)” u narednom članku fokusi-

⁷⁵ Raunig 2010a, 17-20; 2010b, 37-38; 2010c, 49-54.

⁷⁶ Fekeža 2010, 364.

⁷⁷ Ibid., 368-399.

⁷⁸ Ibid., 366.

⁷⁹ Ibid., 371.

⁸⁰ Ibid., 367.

⁸¹ Pravidur 2010, 298.

ranom na konzervatorsko-restauratorske radove helenističkog grada Daorsona.⁸²

Sa druge strane, ako se poput *Glasnika Zemaljskog muzeja* detaljnije pogleda izdanje, kao i u prethodnom slučaju, *Godišnjaka* Centra za balkanološka ispitivanja deceniju nakon prvog poslijeratnog broja, moguće je zapaziti da cjelokupni udio metodološke problematike u publikacijama ne odstupa značajno od ranije ustaljenog kanona fokusiranja na deskriptivni pravac. Štoviše, unutar cjelokupnog izdanja *Godišnjaka* iz 2007. godine uočljivo je izdvajanje jednog rada koji, iako u sebi ne obrađuje metodološka pitanja, kroz detaljne analize dobivenih prospekcijskih⁸³ rezultata neolitskih nalazišta na širokom prostoru Azije i Evrope pokazuje upečatljivo poznavanje i razumijevanje metoda koje su primjenjivali drugi istraživači. No, s obzirom na to da se radi o autoru sa prostora Republike Srbije, tačnije rečeno Nenadu N. Tasiću, nije ga moguće uvrstiti u radove bosansko-hercegovačkih arheologa koji bi pružili raspravu ili pak pokazali takvo razumijevanje metodoloških principa. Stoga se kao zaključak nameće da ni deceniju kasnije, bliske 2007. godine, metodološka pitanja nisu zauzimala značajnu poziciju unutar bosanskohercegovačke arheologije.

Kada se uzme u obzir metodologija arheoloških iskopavanja navedena na prethodno spomenutim nalazištima i njihovi rezultati, evidentno je da su radovi čak dvije decenije nakon glasinačkih istraživanja i dalje ostali dominantno fokusirani na arheološki materijal i njegovu kulturno-hronološku determinaciju, dok je konkretna metodologija rada navođena, čak i u rijetkim slučajevima, vrlo šturo i u nekoliko kratkih rečenica. Iako se može ocijeniti kao pozitivno naglašavanje metodoloških pristupa iskopavanju koje je prisutno, najčešće, u uvodnim dijelovima publikacija, u cjelini se stiče utisak nedostatka svijesti o značaju ove problematike. Dodatno, promatrajući sam kontekst korištenja metodoloških principa arheoloških istraživanja unutar publiciranih radova, nameće se zaključak da su oni u većini slučajeva korišteni kao opisni aspekt izvedenih istraživanja, a ne kao pitanje razvoja arheološke znanosti niti su u tom duhu problematizirani. Istina je da se arheolozi bilo kojeg pravca, terenskog, kolekcionarskog, opisivačkog ili pak

teorijskog, u potpunosti slažu u jednom, a to je da istraživanje materijalnih ostataka prošlosti predstavlja arheološko polje djelovanja.⁸⁴ Slijedeći argumente Yatesa, Joice i drugih, Babić je argumentirala neophodnost, kao i procesne transformacije, prevođenja “tihih svedočenja” u okvire razumljive današnjoj kulturi i društvu,⁸⁵ a za ovo je neophodan i prelazak u transcendentalnost materijalizma, pa čak i arheološkog, kao osnovnog predmeta interesiranja. Polazeći od ove premise otvara se pitanje u kojoj mjeri bi se ijedan od radova domaćih arheologa u periodu koji je uzet kao predmet komparacije u odnosu na glasinačka istraživanja osamdesetih godina mogao tretirati kao epistemološki u smislu doprinosa razvoju arheološke metodologije terenskih istraživanja, interpretacije, dokumentacije, valorizacije i slično. Dodatno, u krajnjoj instanci se kao zaključak nameće konstatacija da se ideja koja je neupitno prepoznatljiva u djelovanju Govedarice tokom osamdesetih godina u okvirima bosanskohercegovačke arheologije druge polovine 20. i početkom 21. stoljeća izdvaja kao jedinstven pokušaj razumijevanja i razvoja kognitivnih dometa arheološke spoznaje. Ukoliko se iz ugla vremenske distance arheološki pravci na prostoru bivše Jugoslavije uvjetno mogu nazvati “drugim arheologijama” spram bosanskohercegovačke arheologije perioda od 1950. do 1992. godine, one bi tokom tog vremena proživljavale znatno različite pravce razvoja. Pogleda li se period osamdesetih godina na prostoru Republike Slovenije i pravac razvoja, možda tačnije rečeno prve naznake budućnosti tamošnje arheologije, u potpunosti je prihvatljiva ocjena Novakovića koji to vrijeme naziva “Drugi val modernizacije slovenačke arheologije”.⁸⁶ Govoreći o razvoju, odnosno rođenju slovenske “nove arheologije” i uvođenju arheološke teorije, metodologije i konceptualnih problema u diskurs novih generacija arheologa, moguće je zapaziti da je značajnu ulogu u tome igrala pojava Lewisa Binforda, koji je u tom periodu kao gostujući profesor predavao na Univerzitetu u Ljubljani.⁸⁷ Sa druge strane, pogleda li se prostor, primjera radi, Republike Srbije, ili pak Makedonije, već tokom 1960-ih i 1970-ih godina je došlo do značajnog porasta saradnje,

⁸² Mujezinović 2010, 330.

⁸³ Tasić 2007, 18.

⁸⁴ Babić 2018, 81.

⁸⁵ Ibid., 49-83.

⁸⁶ Novaković 2015, 58.

⁸⁷ Ibid., 59.

posebice između lokalnih institucija i institucija iz, prvenstveno, SAD-a, zatim Velike Britanije i na kraju Njemačke.⁸⁸ Uzimajući u obzir ove činjenice otvara se mogućnost dubljeg razumijevanja znanstvenog razvoja i ideja tadašnjeg mladog studenta arheologije na Univerzitetu u Beogradu, Blagoja Govedarice, koji je upravo u periodu izuzetnog razvoja međunarodne saradnje upisao studij arheologije 1968. i uspješno ga okončao 1973. godine. Tokom ovog perioda je participirao u brojnim terenskim istraživanjima koja su poput Lepenskog Vira privlačila učešće brojnih inostranih arheologa, dok je Govedarica već tada dostigao nivo studenta koji je učestvovao u iskopavanjima na prostoru Njemačke.⁸⁹ Direktno ili indirektno, brojna arheološka istraživanja i aktivni kontakti sa svjetskim arheolozima su neminovno utjecali na percepciju arheologije Govedarice te se u okvirima toga mogu promatrati i njegove ideje o značaju metodološkog razvoja koje je primjenjivao od sredine sedamdesetih godina. Nažalost, burni period raspada Jugoslavije, kao što je istaknuto, reprezentirao je vrijeme nestanka sa pozornice većine arheologa starije generacije, kao i samog Govedarice, i već spomenuti prekid arheološkog djelovanja je ostavio značajne posljedice na izgled i razvoj trenutne arheologije u Bosni i Hercegovini. Misao i ideja koje su djelovale na Glasincu tokom istraživanja sedamdesetih i osamdesetih godina na svojstven način su ugašene, nekadašnji učitelji su bez prenošenja znanja ili nestali ili rastrkani širom svijeta te je nova generacija mladih arheologa svoj razvoj započela, kao što je istaknuto, uglavnom u muzejskim institucijama, što je uveliko utjecalo, u odnosu na njihove prethodnike, na njihov znanstveni razvoj. Značajnu ulogu u ovome su igrali brojni metodološki principi koje je najčešće istočnoevropska muzejska djelatnost definirala terminom "primijenjena muzeologija" ili drugačije definirano kao muzeografija, a koji u suštini reprezentiraju upravo najupečatljiviji dio arheoloških publikacija na ovom prostoru, prema tome kao rezultat i jasan odraz razumijevanja onoga što arheologija jeste ili nije. U tom smislu je bitna činjenica da, prema samoj definiciji, muzeografija u svojoj suštini podrazumijeva siste-

⁸⁸ Ibid., 111-114; 180-183.

⁸⁹ Podaci preuzeti iz Elaborata o prijedlogu Blagoja Govedarice u zvanje akademika kao dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

matsko opisivanje muzejskih predmeta. Muzeografski, ili deskriptivni pristup koji posjeduje izrazite tendencije ka muzeološkoj katalogizaciji arheoloških artefakata⁹⁰ je prema ovome moguće promatrati upravo kao posljedicu generacijskog hijatusa koji je nastao nestankom akademskih arheologa i reanimacijom bosanskohercegovačke arheologije kroz muzejsku djelatnost. U krajnjem slučaju se u ovoj situaciji nameće pitanje da li bi takvu arheologiju bilo moguće definirati kao muzeografiju koja se naziva arheologijom ili pak kao arheologiju koja pokušava biti muzeografija? Iz tog razloga postaje jasna i konstatacija, bar u smislu arheoloških interpretacija i metodologije, Novakovića koji je ne tako davne 2015. godine istakao da će u vezi s bosanskohercegovačkom arheologijom biti "potrebno još neko vrijeme da bi arheološka struka dostigla nivo iz kasnih 1980-ih u pogledu broja stručnog personala, fondova i kvaliteta stručnog rada".⁹¹ Dodatno, kao otežavajuća okolnost, razvoj ili povlačenje arheologije u isključivu oblast muzeografije i generalno muzeologije znatno je utjecalo na otvaranje slobodnog prostora pojavi snažnog pravca pseudoarheologije, inostranih investitora koji pod okriljem različitih projekata operiraju diljem Bosne i Hercegovine, intenziviranja trgovine artefaktima kao, na kraju, i publikovanjem i legaliziranjem nalaza privatnih kolekcija najvjerovatnije stečenih putem nelegalnog lova na blago, što sveukupno predstavlja problematiku posebnih istraživanja unutar stanja trenutne bosanskohercegovačke arheologije. Komparirajući situaciju osamdesetih i djelovanje Govedarice na razvoju arheološke metodologije, iako ona nije istinski zaživjela u Bosni i Hercegovini, s obzirom na to da je u svom začetku prekinuta raspadom bivše Jugoslavije i početkom događaja 1992. godine, sa kasnijim razvojem arheološkog djelovanja, kao zaključak se nameće činjenica da su ideje Govedarice zaista na svojstven način bile ispred svoga vremena i, da su nekim drugim tokom historijskih događaja metode koje je pokušao implementirati zaista doživjele širu upotrebu, današnja arheologija Bosne i Hercegovine izgledala bi u potpunosti drugačije spram trenutnog stanja. Sasvim je jasno, kao što ističu Govedarica i Babić,⁹² da su neke od upotre-

⁹⁰ Kaljanac 2015, 200.

⁹¹ Novaković 2015, 157.

⁹² Govedarica / Babić 1992, 57.

bljavanih metoda poput lokusa već bile u korištenje u okvirima zapadne arheologije, ali je nužno naglasiti činjenicu da su primjer Glasinca i radovi izvođeni u posljednjim danima “arheologije zlatnog vremena” jedan od rijetkih, ako ne i jedinstvenih, slučajeva otvaranja problematike znanosti o znanosti i brojnih pitanja arheološkog razvoja. Iz tog razloga se čini sasvim opravdanom i konstatacija Haskela Greenfielda koji je djelo i ličnost Blagoja Govedarice definirao kao “znanstvenika koji se i sam, kao i njegovo djelo, pojavljuje jednom u generaciji naučnika”.⁹³

Zaključna razmatranja

Vrativši se na premisu Ciceronovog Inventina da nikada ne treba prejudicirati tačnost neke hipoteze, kao i na osnovnu ideju donošenja suda kroz prikupljanje i obradu podataka te kroz njihovu primjenu, čini se sasvim opravdanim zaključiti da je djelo Blagoja Govedarice, još od njegovih studentskih dana, jedan od uzora koji bi trebao inspirirati mlađe generacije arheologa. Pitanja do kojih je sezao i pokušaji utjecanja na generalno stanje arheologije u Bosni i Hercegovini, čak i u njena, vrlo vjerovatno najbolja vremena, nepobitno reprezentiraju rijetke slučajeve kada je bosanskohercegovačka arheologija pravila osvrt u sebe i spoznaju onoga što je jedan od fundamentalnih ciljeva znanosti. Takvih slučajeva, poput Stratimirovića, bilo je i u 19. stoljeću, ili pak Benca, koji se osvrtao na pitanja zaštite arheološke baštine, pa čak i na samo definiranje značaja materijalnih ostataka za istraživanje prahistorije. No, nijedan od prethodnika Govedarice nije učinio iskorak takvog opsega da je uz kombiniranje pretpostavljenih metoda vršio i njihovu analizu kreirajući skup podataka prema kojima je moguće vršiti dalja poboljšanja i analize postignutih rezultata te kontinuirano testirati krajnje domete arheoloških interpretacija i spoznaja. Analizirajući samo jedan manji, nasumično selektirani, fragment prikupljenih podataka i obrađujući ga, kao nepobitna činjenica se nameće i zaključak da je prekidom kontinuiteta razvoja 1992. godine, nestankom akademskih arheologa poput Govedarice, ali i drugih tadašnje generacije, i snažnim skretanjem arheološkog diskursa ka muzeološkoj

djelatnosti, lice bosanskohercegovačke arheologije permanentno dobilo novo obličje. Ova pojava je, kao što je prethodno istaknuto, sa sobom donijela i niz posljedica koje su se postupno spajale i spajaju u potpuno novu i nepredvidivu arheološku budućnost na tlu Bosne i Hercegovine. Pretpostavljajući da svaka znanost, uključujući između ostalih i arheologiju, posjeduje jednu zajedničku osnovu svog začetka, a to je njen doprinos širem krugu javnosti i cjelokupnoj zajednici, što u slučaju arheologije i srodnih znanosti podrazumijeva primicanje i razumijevanje ljudske prošlosti, sa sigurnošću se kao jedna od najvećih posljedica nestanka razmjene ideja, naposljetku i sistematskim gušenjem same znanstvene ideje, može istaknuti otuđivanje arheologije od onih kojim je trebala pružati prosvjetljenje, od cjelokupne zajednice u kojoj djeluje. Institucionalna personalizacija ostataka prošlosti, koja pripada nepobitno svakom ljudskom biću, oko sebe veže “Gordijev čvor” znanosti koja djeluje u ime zajednice i nemogućnosti djelovanja akademske misli koja stoga ne djeluje uopće, a posebice ne u korist zajednice. Posljedica posljedice, moglo bi se reći, jest otvaranje slobodnog prostora i njegovo popunjavanje različitim inostranim arheološkim institucijama koje u najblažem obliku, iz bosanskohercegovačke, takoreći još uvijek arheološke *Terra Incognitae*, crpe inspiraciju i ideje, obogaćujući dakako zajednice dalekih zemalja upravo onim što i jeste suština egzistiranja znanosti, ili pak pseudoznanstvenicima i tragačima besmrtnosti kroz ljekovite kozmičke zrake. Kroz ove i brojne druge primjere moguće je i u najnovije vrijeme naučiti nešto iz djela Blagoja Govedarice, a to je, između ostalog, da njegovo djelo samo po sebi dokazuje da se u najnovije vrijeme pred bosanskohercegovačkom arheologijom nalazi niz bitnih izbora i da je povratak razvoju metodoloških principa jedan od malobrojnih, ako ne i jedini pravac kretanja koji bosanskohercegovačku arheologiju može vratiti u “budućnost”, tačnije rečeno u osamdesete godine 20. stoljeća.

⁹³ Greenfield 2005, 580-581.

Summary

Blagoje Govedarica's researches of the Glasinac and an attempt at the methodological development of Bosnian archaeology: *A step into the future we have not yet reached*

Although Bosnian and Herzegovinian archaeology has started its development in year of 1888 with foundation of the National Museum of Bosnia and Herzegovina in Sarajevo, important questions concerning methodological principals have never occupied important position within it during the century of its development. Unlike most archaeologists who have worked in this area, the research of the Glasinac led by Blagoje Govedarica during the period 1975–1991 stands out. In the course of this research, multiple methodological issues have been raised for the first time on the territory of Bosnia and Herzegovina in the forms such as field implementation and scientific publication as a means of achieving better field and interpretative results.

An example of the methodological concept applied during this period is the exploration of the site of Klisura on Kadića brdo, managed by Govedarica. On this occasion, it was found that successful archaeological excavation entails a multi-stage approach, from reconnaissance, prospection to the systematic research, careful preparation of plans, detailed methods of documentation, all the way to the financial and personnel management.

An analysis of the archaeological publications of the two traditionally most important journals in Bosnia and Herzegovina, the *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* and the *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, published in the late 1990s and a decade later, with an aim of identifying changes in the presence of works focusing on methodological issues, has shown that the main focus of archaeological thought in recent times has been directed towards the cataloguing of archaeological finds. Methodological issues as a subject of scientific debate in this period were almost completely absent from archaeological discourse, and they are dominantly represented as the subject of the descriptive form of the conducted research in the terms of specifying geographic positions, number of opened trenches and the number of research participants. By comparing the agency, so to speak, of two diametrically different archaeologies, one from the 1980s, and the other from the last fifteen years of the 21st century, the conclusion imposes it-

self that during the breakup of the former Yugoslavia, a deep cease with earlier archaeological development had been made, and that archaeology as a science was formed into new shape strongly focused to, unlike the conditionally named academic, absolute integration into museum activity based on methodologically descriptive and cataloguing postulates.

Literatura

- Babić, S. 2018, Metaarheologija – Ogled o uslovima znanja o prošlosti, Clio, Beograd 2018.
- Benac, A. / Čović, B. 1956, Glasinac 1, Bronzano doba, Katalog prehistorijske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Zemaljski muzej, Sarajevo 1956.
- Benac, A. / Čović, B. 1957, Glasinac 2, Željezno doba, Katalog prehistorijske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Zemaljski muzej, Sarajevo 1957.
- Chapman, R. / Wylie, A. 2016, Evidential Reasoning in Archaeology, Bloomsbury Academic, London 2016.
- Čović, B. 1959, Glasinac 1957, rezultati revizionog iskopavanja tumula, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, n. s. 14, 1959, 53-85.
- Čović, B. 1963, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinackog područja, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, n. s. 18, 1963, 41-62.
- Čović, B. 1981, Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinackog područja, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, n. s. 35/36, 1981, 99-140.
- Čović, B. 1983a, Regionalne grupe ranog bronzanog doba, Glasinačko područje, u: Benac, A. (ur.) Praistorija jugoslavenskih zemalja 4, bronzano doba, Sarajevo 1983, 183-190.
- Čović, B. 1983b, Glasinačka kulturna grupa, u: Benac, A. (ur.) Praistorija jugoslavenskih zemalja 4, bronzano doba, Sarajevo 1983, 413-433.
- Čović, B. 1987, Glasinačka kultura, u: Benac, A. (ur.) Praistorija jugoslavenskih zemalja 5, željezno doba, Sarajevo 1987, 575-644.
- Fekeža, L. 2001, Kasnosrednjovjekovno naselje Čelopek u Ostojićevu kod Bijeljine, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, n. s. 48/49, 2001, 231-299.
- Fekeža, L. 2010, Rezultati arheoloških istraživanja na lokalitetu Atmejdani u Sarajevu (2004.–2006. godine), Glasnik Zemaljskog muzeja 52, 2010, 363-425.
- Fiala, F. 1892, Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892., Glasnik Zemaljskog muzeja 4, 1892, 389-440.
- Fiala, F. 1893, Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893., Glasnik Zemaljskog muzeja 5, 1893, 717-763.

- Fiala, F.* 1894, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih grobova na Glasincu godine 1894., Vrlazije, Rusanovići, Golubović, Jarevići, Rudine u Ivan polju, Ilijak, Rudine kod Rusanovića, Strane, Glasnik Zemaljskog muzeja 6, 1894, 721-760.
- Fiala, F.* 1895, Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895., Glasnik Zemaljskog muzeja 7, 1895, 533-565.
- Fiala, F.* 1896a, Arheološke vijesti, Naskladni nahođaji iz brončanog doba u Motkama kotar visočki, Dvije prehistoričke bakrene sprave iz okolice Travnika, Prehistoričke gradine u kotaru krupskom (Kekića Glavica kod Zalina, Gradina na Oblaju, Gradina Suhaja Donja, Različite nasute gradine), Naknadne bilješke o rezultatima prekopavanja na Glasincu, Glasnik Zemaljskog muzeja 8, 1986, 343-355.
- Fiala, F.* 1896b, Rezultati prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1896., Glasnik Zemaljskog muzeja 8, 1986, 429-461.
- Fiala, F.* 1897, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897., Kotar rogatički (Branković, Dub, Trnovo, Beheci, Krvojevići, Pešurić, Osovo, Oprašić, Živaljević, Razdolje, Županović, Očimeri kod Kalimanića, Potpećine (Glasinac)), Kotar sarajevski, (Križevac, Zagrade, Miletine), Kotar višegradski (Štrpci, Zaglavak), Glasnik Zemaljskog muzeja 9, 1897, 585-620.
- Govedarica, B.* 1976, Praistorijske gradine u Bosni i Hercegovini, Materijali Saveza arheoloških društava Jugoslavije 14, 10. Kongres Saveza arheoloških društava Jugoslavije, Prilep 1976, 117-133.
- Govedarica, B.* 1978, Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasinačkom području, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 17/15, 1978, 15-37.
- Govedarica, B.* 1982, Prilozi kulturnoj stratigrafiji praistorijskih gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 20/18, 1982, 111-188.
- Govedarica, B.* 1985, O istraživanju glasinačkih gradina, Materijali Saveza arheoloških društava Jugoslavije 20, 11. Kongres Saveza arheoloških društava Jugoslavije, Beograd 1985, 15-27.
- Govedarica, B.* 1987, Einige Fragen der Chronologie und Herkunft der ältesten Tumuli mit Steinkistengräbern im ostadriatischen Gebiet. Intern. Symposium "Hügelbestattungen in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone", D. Milanovac – Belgrad 1987, 57-70.
- Govedarica, B.* 1989, Ein Beitrag zur synchronen Untersuchung der Entstehung und Entwicklung der Frühbronzezeit in Südosteuropa, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 27/25, 1989, 167-189.
- Govedarica, B.* 1990, Klisura, Kadića brdo – praistorijska gradina, Arh. Pregled, Ljubljana, 1990, 92-95.
- Govedarica, B. / Babić, S.* 1992, Metodologija istraživanja praistorijskog naselja Klisura u Kadića Brdu, Glasnik Srpskog arheološkog društva 9, 1992, 53-66.
- Govedarica, B.* 2019, Tumul iz Brezja i neka pitanja socio-kulturnog razvoja na Glasincu u starijem željeznom dobu, Zbornik Vasic, Beograd 2019, 259-279.
- Greenfield, H. J.* 2005, Reviewed Work: Zepterträger: Herrscher der Steppen. Die frühen Ockergräber des älteren Äneolithikums im karpatenbalkanischen Gebiet und in Steppenraum Südost: Und Osteuropas by B. Govedarica, American Journal of Archaeology, vol. 109, no. 3, 2005, 580-581.
- Hochstätter, F. v.*, 1881, Über einen Kesselwagen aus Bronze aus einem Hügelgrab von Glasinac in Bosnien, Mitt. Anthr. Gesellschaft Wien, 10, br. 10-12, 1881, 289-298.
- Kaljanac, A.* 2015, Historija arheologije: u potrazi za prošlošću, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo 2015.
- Elaborat o prijedlogu Blagoja Govedarice u zvanje akademika kao dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2018.
- Kujundžić-Vejzagić, Z.* 2001, Pećina Pod lipom – paleolitsko stanište na Glasinačkoj visoravni, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, n. s. 48/49, 2001, 33-89.
- Lucas, G.* 2001, Critical Approaches to Fieldwork, Contemporary and historical archaeological practice, Routledge, London 2001.
- Marić, Z.* 1997, Unutrašnja vrata akropole ilirskog grada Daorsona (Ošanići, Stolac), Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 30/28, 1992-1997, 79-97.
- Marijanović, B.* 2001, Prusac (Biograd) – prapovijesno višeslojno nalazište – eneolitički slojevi, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, n. s. 48/49, 2001, 90-114.
- Mesihović, S.* 2014, Historija Autarijata, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2014.
- Mujezinović, N.* 2010, Helenistički grad Daorson – metodološki pristup zaštiti i priprema projekta konzervatorsko-restauratorskih radova, Glasnik Zemaljskog muzeja 52, Sarajevo 2010, 307-363.
- Novaković, P.* 2015, Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Evrope, Sarajevo 2015.
- Oreč, P.* 1997, Nova saznanja o prapovijesnim gradinskim naseljima iz Hercegovine, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 30/28, 1992-1997, 43-51.
- Pravidur, A.* 2010, Helenistički urbani kompleks na Gradini u Ošanićima kod Stoca: osvrt na zaštitu i perspektive arheoloških istraživanja kroz aktivnosti konzervatorskih radova, Glasnik Zemaljskog muzeja 52, 2010, 287-306.

- Raunig, B.* 2001, Prahistorijski nalazi na srednjovjekovnom gradu Cazin, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, n. s. 48/49, 2001, 115-167.
- Raunig, B.* 2010a, Crno polje u Ljusini – područje Bihaća (Pounje), Glasnik Zemaljskog muzeja 52, 2010, 13-34.
- Raunig, B.* 2010b, Crkvina međe u Doljanima kod Bihaća, Glasnik Zemaljskog muzeja 52, 2010, 35-46.
- Raunig, B.* 2010c, Peradarska farma Šumatac, Glasnik Zemaljskog muzeja 52, 2010, 47-60.
- Sijarić, M.* 2001a, Kasnosrednjovjekovne mamuze iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, n. s. 48/49, 2001, 300-346.
- Sijarić, M.* 2001b, Nalazi majolike XIV i XV stoljeća iz Bobovca i Kraljeve Sutjeske, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, n. s. 48/49, 2001, 347-369.
- Stratimirović, Đ.* 1891, Sa Glasinca, izvještaj o otkopavanju, Glasnik Zemaljskog muzeja 3, 1891, 338-349.
- Tasić, N. N.* 2007, Neolit u senci – još jedan osvrt na starčevačka naselja u Bosni, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 36/34, 2007, 5-16.
- Trigger, B.* 1989, A History of Archaeological Thought, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Truhelka, Ć.* 1889a, Gromile na Glasincu, Izvješće o iskopavanjima Zemaljskog muzeja priregjenim pod jesen godine 1888., Glasnik Zemaljskog muzeja 1, 1889, 23-35.
- Truhelka, Ć.* 1889b, Predhistorijski predmeti sa Glasinca, Glasnik Zemaljskog muzeja 1, 1889, 26-44.
- Truhelka, Ć.* 1890a, Kopanje starina na Glasincu u godini 1889., Glasnik Zemaljskog muzeja 2, 1890, 68-95.
- Truhelka, Ć.* 1890b, Iskopine na predistorijskom grobištu na Glasincu u godini 1890., Glasnik Zemaljskog muzeja 2, 1890, 386-401.
- Truhelka, Ć.* 1891, Prehistoričke gradine na Glasincu, Glasnik Zemaljskog muzeja 3, 1891, 306-316.
- Vrdoljak, B. M.* 2003, Srednjovjekovni spomenici s natpisom na Groblju Sv. Ive u Livnu, Starohrvatska prosvjeta 3/30, 2003, 239-246.

Godišnjak izlazi od 1957. godine. Prva (I) i druga sveska (II-1961) štampane su u izdanju Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH, a od 1965. (III/1) izdavač časopisa je Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Počev od sveske XXXIX/37 numeracija je svedena na prvu cifru koja se izražava arapskim brojem. Objavljeni radovi su vrednovani od strane međunarodne redakcije i recenzenata.

Das Jahrbuch erscheint seit dem Jahr 1957. Der erste (I) und zweite Band (II-1961) wurden im Balkanologischen Institut der wissenschaftlichen Gesellschaft B-H herausgegeben. Seit dem Band III/1, 1965 erscheint die Zeitschrift im Zentrum für Balkanforschungen der AWK B-H. Ab Band XXXIX/37 wird die Nummerierung auf die erste, folglich arabisch ausgedrückter Zahl, zurückgezogen. Die veröffentlichten Artikel wurden von der internationalen Redaktion und Rezensenten begutachtet.

* * *

Naslovna strana / Titelblatt
Dževad Hozo

Ilustracija na naslovnoj strani / Illustration am Titelblatt
Otmica Evrope, prema motivu sa jedne etruske hidrije, vjerovatno iz Caere – Cerveteri (Rim, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia) / Entführung Europas, nach der Darstellung auf einer etruskischer Hydria, wahrscheinlich aus Caere – Cerveteri (Rom, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia)

Adresa redakcije / Redaktionsadresse
cbi-anubih@anubih.ba

Web izdanje / Web-Ausgabe
www.anubih.ba/godisnjak

Sekretarka Redakcije / Sekretärin der Redaktion
Sabina Vejzagić

Lektura / Lektorin
Zenaida Karavdić

Tehnički urednik / Technische Redakteur
Narcis Pozderac

DTP
Narcis Pozderac

Tiraž / Auflage
500

Štampa / Druck
Dobra knjiga, Sarajevo

Časopis je indeksiran u / Zeitschrift verzeichnet in
C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library)
Ebsco Publishing
Ulrich Periodicals
ZENON DAI (Journals Database of German Archaeological Institute)
Cross Ref